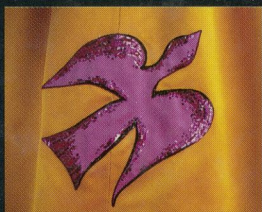
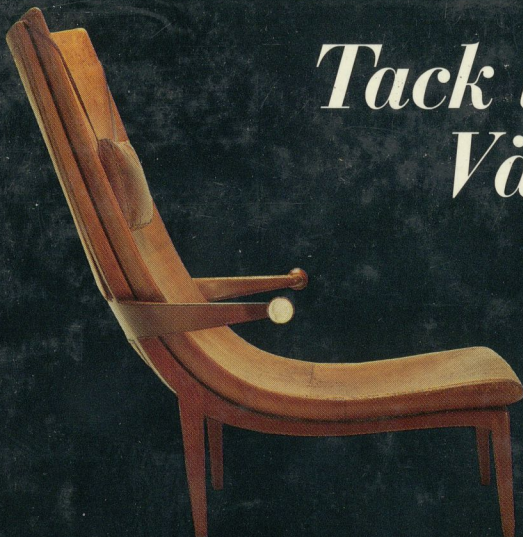

Tack vare våra Vänner!

*Tack vare våra
Vänner!*

FATABUREN 1994

NORDISKA
MUSEET

Tack vare våra Vänner!

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1994

FATABUREN 1994

ISBN 91 7108 356 1

ISSN 0348 971 X

Redaktör Teje Colling

Fotograf och bildredaktör Birgit Brånvall

Layout Börje Reinhold, Bohusläningens Boktryckeri AB

Omslag Lena Lindqvist

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denne okänd.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1993

Rund terrin av fajans, målad av Carl Eric Lofström 10/10 1771. Priset på terrinen var 39 daler kopparmynt. Höjd 30,5 cm. Signatur t h. Foto Birgit Brånvall.

VAR DET CARL ERIC?

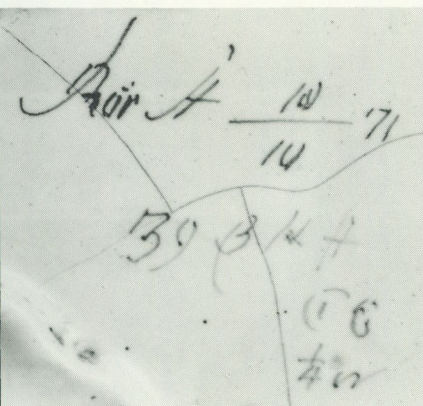
FUNDERINGAR KRING NÅGRA SIGNERADE FAJANSER

FRÅN RÖRSTRAND

Annika Tegnér

Några fajanser från 1700-talet, blåmålade eller polykroma – en terrin med grönsaksgarnityr på locket, en bricka på fötter, en liten kanna, ett dussin tallrikar – hur kan de förse med samma laddning och fås att berätta lika mycket om sin tid som Meret Oppenheims till kyckling ombundna vita pumps som mötte mig när jag slog upp dagens tidning (DN 19/4 -93)? Och hur mycket skulle jag ha förstått om jag inte hade läst berättelsen intill? Vad behöver vi veta för att förstå fajansernas innebörd? Vilken laddning behöver föremålen förse med för att vi idag ska ana deras betydelse? Och vad gör dem intressanta – är det formen, det konstnärliga uttrycket, är det målarens skicklighet i penselföringen, är det anknytningen till det europeiska och ostindiska porslin som vi försökte efterlikna eller är det hur fajanserna användes i hushållen, hur de placerades på det dukade bordet och i vilka samhällsklasser de användes? Vem hade råd att 1771 köpa en terrin för 39 daler kopparmynt och hur mycket var det egentligen?

Fajanserna inbjuder till många infallsvinklar – en kan vara att försöka komma lite närmare några av de människor som med kobolt, mangan och antimon i penseln målade fjärilar och blomster, lika åtråvärda på 1700-talet som idag. Då kunde man gå in i någon av fajansfabrikernas försäljningsbodar i staden – eller åka ut till bruket och köpa sekunda om det var ebb i kassan. Säkert visste man i boden vem som stod bakom målarsignaturen. I dag finns en

del av föremålen i museernas samlingar. Men det är inte längre lika lätt att svara på vem målaren var.

Låt oss alltså vända upp och ner på några av de många Rörstrandsfajanser som museet fått av Vännerna och se om signaturerna kan göra oss lite mer bekanta med en del av de så kallade "porslinsritarna". Det får bli några stickprov, tolkade med stor hjälp av de monografier över Rörstrand som GH Stråle gav ut 1888 och Arvid Bäckström 1930.

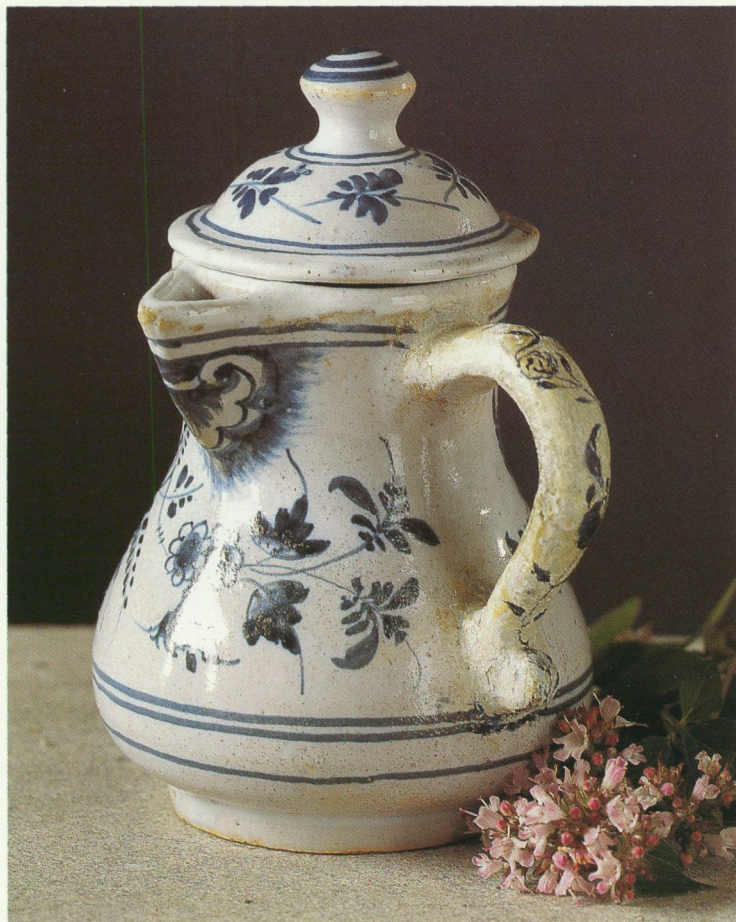
RÖRSTRAND OCH MARIEBERG

Under 1700-talet använde man ofta ordet porslin för det vi idag kallar fajans och som är ett tennglaserat lergods. Porslinsdrömmar låg bakom Rörstrand som startade 1726 och samma dröm gav upphov till konkurrentföretaget Marieberg som anlades 1758. Det som kom att tillverkas var högklassiga fajanser. Vid Marieberg gjordes visserligen äkta porslin, men först under 1770-talet. Då började också båda fabrikerna göra flintgods efter engelskt mönster och fajanstillverkningen gick tillbaka, även om den inte upphörde helt förrän 1798. Flintgodset skulle sedan bli det dominerande materialet i 1800-talets stora utbud av serviser. Marieberg lades ned 1788 medan Rörstrand i dag ligger i Lidköping. Utöver de båda fabrikerna i Stockholm fanns några mindre fajansfabriker ute i landet under 1700-talets andra hälft.

När kärlen hade glaserats och dekorerats skrev målaren fabriksens namn, datum och årtal, priset i daler kopparmynt och sin signatur på undersidan. Någon gång ser man drejarens eller formarens märke, ristat eller stämplat, under glasyren. Mariebergs pjäser signerades på samma sätt, men här använde man sig av påklustrade prislappar istället för att måla dit priset.

Detta noggranna sätt att signera börjar uppträda vid mitten av 1740-talet och lever kvar en bit in på 1770-talet. Innan Marieberg tillkom signerade Rörstrandsfabriken med "Stockholm" men övergick då till att sätta ut namnet "Rörstrand". Under 1770-talet blir signeringarna alltmer summariska, ett R, eller ett MB för Marieberg, och någon gång ett årtal. Signerade fajanser från 1780-talet förekommer praktiskt taget inte alls.

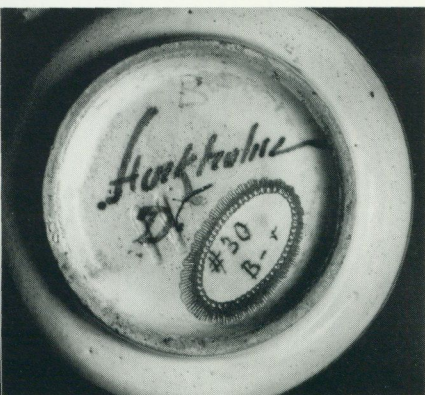
*Liten kanna med lock av fajans.
Signerad "Stockholm D" och
tillverkad vid Rörstrand omkring
1740. Höjd 9,5 cm. Signatur ne-
dan. Foto Birgit Brånvall.*

EN SOPPTERRIN SIGNERAD "CE"

En utförligt signerad terrin från 1770-talet, målad av en målare vars initialer man ofta stöter på, får bli utgångspunkt för att försöka ringa in några av signaturerna.

Det är en rund terrin på bladformade fötter, vars lock kröns av ett modellerat grönsaksgarnityr med ett blomkålshuvud som knopp. Vid de två handtagen finns fritt skulpterade blommor. Terrinen är dekorerad med blomkvistar i blått, gult, grönt och mang-anviolett. Modellen gjordes av både Rörstrand och Marieberg från och med 1760-talet och går tillbaka på en fransk modell som brukar

kallas "pot à oille", en terrin för köttsoffa. Av signeringen framgår att vår terrin målades den 10/10 1771 och kostade 39 daler kopparmynt. Under priset står målarens initialer "CE" och därunder beteckningen "1/4 W". Terrinen har tillhört Christian Hammers samling och såldes på auktionen i Köln 1896. 1939 blev den Vännernas gåva till Nordiska museet. Innebörden av "1/4 W", som inte är en målarsignatur, är ännu så länge olöst. Denna och liknande beteckningar finns på fajanser från både Rörstrand och Marieberg och förekommer ofta under just 1770-talet.

Initialerna "CE" finns också under en tallrik som ingick i Vännernas gåva 1947 då museet fick tio tallrikar och två fat med det så kallade Rehnska mönstret. Tallrikarna, fem djupa och fem flata, är målade vid Rörstrand mellan den 22 februari och 9 december 1758 och alla har olika målarsignaturer. Den "CE"-signerade tallriken målades den 29/4. Tallrikarna har priset angivet till 21 daler kopparmynt per dussin. Fatet med samma mönster kostade 10 daler kopparmynt.

MÅLARNAS SIGNATURER

Manufakturerna, dit fajansfabrikerna räknades, var skyldiga att varje år lämna en redogörelse för sin verksamhet till Hall- och manufakturrätten i Stockholm. Här får man veta tillverkningsvärdet och hur många som arbetade vid fabrikerna, men det är ovanligt med uppgifter om arbetarnas namn. Visserligen ålades fabriksidkarna år 1752 att inför mantalsskrivningen lämna listor över arbetsfolket, men när det gäller fajansfabrikerna finns dessa inte bevarade i någon större utsträckning före 1770-talet.

Från 1771, det år soppterrinen tillkom, finns ingen förteckning utan vi får jämföra med den som lämnades in 1773. Då hade Rörstrand 61 anställda. Fabriken drevs ännu av Elias Magnus Nordenstolpe som flyttade ut och bosatte sig på Rörstrand i samband med att han övertog ledningen 1753. Verkmästare var Jacob Örn som började som lärgosse på 1750-talet och som blev Rörstrandsfabriken trogen till sin död 1799.

Med drejning och formning av föremålen arbetade 14 personer. Målarna var 10 stycken: Henric Wilhelm Berg, Peter Hammarstedt, Anders Ingvander, Georg Lillberg, Peter Lind, Carl Eric Lofström, Axel Schüttz, Joachim Silfverskog, Gabriel Sparrman och Eric Strängh. Dessutom fanns tre lärgossar.

Bordspyramider av fajans, Rörstrand, 1740-tal. Signerade "Stockholm E". Höjd 36 cm. Signatur nedan. Foto Birgit Brånvall.

Vem har då målat terrinen? Det första kända arbetet med initialerna "CE" är en blåmålad terrin gjord 1754 och det sist daterade från Rörstrand är från 1773.

Den ende vars initialer stämmer med signaturen "CE" är Carl Eric Löfström, som också är den som brukar kopplas ihop med signaturen. I det material som står till buds finns helt enkelt ingen hittills känd målare med ett efternamn som börjar på E under de tjugo år som Rörstrandsfajanser med signaturen "CE" förekommer.

Att knyta signaturen "CE" till Carl Eric Löfström verkar inte otänkbart. Men är det rimligt att tänka sig att man använde sig av enbart förnamnets initial eller initialer? I de få lyckliga fall när fajanserna är signerade med ett fullständigt namn står hela namnet, eller förnamnets initial och efternamnet, utskrivet. Och när tenn-

gjutare och silversmeder stämplade sina arbeten användes aldrig bara förnamnet.

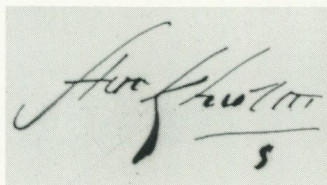
1773 lever fortfarande bruket att märka fajanserna med datum och årtal kvar vilket gör att det går att jämföra sättet att signera med de målare som vi känner namnen på. Detta år finns alltså inte mindre än tre målare vars efternamn börjar på "L", Lillberg, Lind och Löfström. Två olika "L"-signaturer förekommer. Den förste, Georg Lillberg, var född 1744 och avled 1791 av "hetsig feber". Han föreslås av Bäckström för två signaturer, en "L"-signatur och signaturen "GLB" som bland annat finns på en odaterad terrin från omkring 1765. I sammansatta efternamn använde man ibland sig av begynnelsebokstaven i de båda leden på det sätt som signaturen "GLB" är uppbyggd. Peter eller Petter Lind finns på fabriken åtminstone 1768–1773 medan Carl Eric Löfström står som ritaregesäll vid Rörstrand från 1753 eller 1754. Det finns också en "EL"-signatur som förekommer på 1760-talet och som ibland förknippas med Löfström – men som inte går att påvisa mer än under en liten del av den tid som Löfström var verksam.

Målarsignaturen "B" förekommer då och då på 1770-talsfajanser. Med tillkomståret 1773 finns fajanser signerade så väl "B" som med ett sammanskrivet "HB". Den ende målare vars namn passar in är Henrik Wilhelm Berg. "Handstilen" varierar inte mer mellan de olika signaturerna än att det kan anses förklarligt med tanke på olika penslar, humör etc. Både "B" och "HB"-signaturerna har dessutom punkt efter datumsiffrorna, vilket inte är så vanligt. Men kan det vara möjligt att en målare den 12/4 signerar "B" och den 25/5 "HB"? Fattas det någon i förteckningen? Från samma år finns fajanser signerade "H", som skulle kunna vara utförda av Hammarstedt, "IV" av Ingvander och för signaturen "S" finns tre efternamn att välja mellan. Men inte i något fall tycks förnamnet ha använts. Finns det något jämförelsematerial bland de äldre fajanserna?

NÅGRA SIGNERADE 1740-TALSFAJANSER

Några av fajanserna i Vännernas gåva är tillverkade på 1740-talet medan Rörstrand ännu var ensam herre på täppan och som en självklarhet kunde signera enbart "Stockholm". Det är de blåmålade fajansernas tid och sättet att dekorera var starkt påverkat av danska och holländska fajanser. Tillverkningen leddes av An-

Fat av fajans med kinesiserande dekor. Signerat "Stockholm S". Rörstrand, 1740-tal. Längd 42 cm. Signatur nedan. Foto Birgit Brånvall.

ders Fahlström och verksledningen framhåller att bruket drivs av svenska arbetare. År 1740 arbetade 37 personer vid fabriken, varav två målaregesäller, 4 målaregossar och 6 lärpojkar. Bland målarna finns en Johan Dahl och en Daniel Hillberg.

Till denna period hör en liten kanna med lock, knappt tio cm hög, målad i blått med delftinspirerad dekor med blommor och en fågel. Kannan är signerad "Stockholm" och har målarsignaturen "D" som sannolikt ska tolkas som Johan Dahl. Dahl övergick omkring 1768 till Marieberg där fajanser med en liknande "D"-signatur finns.

PYRAMIDER SIGNERADE "E"

Ungefär från samma tid är ett par bordsprydnader av en typ som kallas pyramider, signerade "Stockholm" och med målarens initial "E". De är intressanta som ett tidigt försök att åstadkomma en polykromi med hjälp av starkeldsfärger. Mot den vita tennglasynen är pyramidernas frukter målade med gult, mangan, grönt och två nyanser blått; en blänkande koboltblå och en matt blå färg som inte smält ut på samma sätt som kobolten.

För signaturen "E" har bl a Arvid Bäckström föreslagit Eric Fahlström som var yngre bror till Anders Fahlström och lärpojke

vid fabriken 1741. Att målarna här som i så många andra fall hade en förlaga som man nogsamtidigt höll sig till visar praktiskt taget identiskt målade bordsprydnader med andra målarsignaturer. När det gäller Fahlström finns fajanser av hans hand signerade med hela namnet, som han ibland skrev Fallström. Attribueringen till honom även av signaturen "E" kan kanske förklaras med de stora luckor som finns i förteckningarna över de anställda.

FAT SIGNERAT "S"

Kinainspirerat är ett blåmålat fat med ett motiv som brukar kallas för "kiosken och tårpilen". En flaggande kiosk på en klippformation mellan vridna hängpilar är här omgiven av samma sorts blommor som på den lilla "D"-signerade kannan. Mönstret, som gick att anpassa både till terriner och tebordsskivor, behöll länge sin popularitet och målades också vid Marieberg. Fatet har tillkommit under 1740-talet och är signerat "Stockholm" och "S". Målaren skulle kunna vara antingen Johan Caspar Sauer, inflyttad från Tyskland, eller dansken Joachim Silfverschoug. Det är de målarsällar som nämns 1740. Sauer avled 1766 medan Silfverschoug ännu 1779 står upptagen bland ritarna, dvs målarna, med anmärkningen att han är gammal och orkeslös och "njuter pension i sin öfriga lifstid". Han dog av frossa 1787, 78 år gammal.

BORDSPLATÅ SIGNERAD "ASM"

Ett annat föremål med kinesiska inslag i dekoren är en stor bordsplatå som står på fyra låga fötter. Den är dekorerad i blått med rokokkoornament, en flygande fågel och ett kinesiskt parasoll. Brickan är signerad "Stockholm 18/2 56 A.S.M.". Signaturens A avslutas i ett långt streck som de övriga bokstäverna står på. Initialerna kan inte gärna sammanföras med någon annan än målaren Anders Stenman som var verksam vid Rörstrand åtminstone från 1750-talets början. I Göteborgs historiska museum finns en intressant jämförelse i form av en platå i samma modell som Nordiska museets, men med annan dekor. Den är tillverkad året efter och signerad "A" utdraget till en linje. Målarsignaturen är här visserligen enbart ett "A", men sättet att skriva versalen och sättet att skriva Stockholm är så snarlikt att det måste röra sig om samma målare. Här får vi också veta priset på brickan, 15 daler kopparmynt. I

Bordsplatå av fajans, gjord vid Rörstrand och målad av Anders Stenman 28/2 56. Längd 59 cm. Signatur nedan. Foto Birgit Brånvall.

Anders Stenman 28/2 56
A.S.M.

Nordiska museet finns en ingefärskruka målad i blått i kinesisk stil, signerad 1755 med samma utdragna "A".

Anders Stenman var målargosse vid Rörstrand 1752 och blev gesäll vid 17 års ålder 1755. Han nekades avsked från fabriken 1759 eftersom han ännu inte fullgjort sina tio gesällår. 1768 har han övergått till Marieberg där han står upptagen bland blåmålaregesällerna. Anders Stenman är intressant som den som sägs ha upfunnit sättet att dekorera fajanser med överföringstryck, en metod som utvecklades omkring 1766. Från Marieberg finns fajanser signerade "A:S:M:" och "SM" men däremot inte någon "A"-signature som liknar den som användes på Rörstrand.

CARL ERIC LÖFSTRÖM

Och vem var då Carl Eric? Han föddes 1736 i Nyland. Fadern var trädgårdsmästare och avled 1741, strax efter inflyttningen till Sverige, efterlämnande hustru och fem barn. Boet värderades till 42 daler kopparmynt. I samband med bouppteckningen 1753 omtalas att Carl Eric, 17 år gammal, vistas på porslinsbruket.

Att han kom att leva under fattiga förhållanden framgår med all tydlighet av några bouppteckningar i Stadsarkivet. Han gifte sig första gången med Anna Christina Lillberg, vars pappa var sko-

makare vid Barnhuset. Hon avled 1759. I bouppteckningen står: "berättade mannen att dess hustru uti mycken fattigdom avlidit och att vid hennes död ingen egendom varit uti deres bo." Vid mantalsskrivningen 1770 är han omgift med Catharina Hulting och har två söner, tre och två år gamla. Familjen bor på Stora Gråbergsgatan 12 (nuvarande Upplandsgatan). 1772 dog Catharina och bouppteckning görs några år senare. En av sönerna har dött eftersom en son vid namn Carl Petter omtalas som enda barnet. Inte heller nu finns några tillgångar vilket intygas av komministern vid Barnhuset: "Stårbhuset var i ett utfattigt tillstånd så att vad hon lämnade efter sig uti några gångkläder och annat måste mannen straxt föryttra (sälja) till bemålde sin hustrus begravning." 1778 står han inte längre med bland målarna vid Rörstrand. Däremot finns detta år liksom 1779 en man med samma namn upptagen som formarverkgesäll vid Marieberg. 1784 flyttade han till fajansfabriken i Vänge-Gustavsberg i Uppland, som leddes av Henrik Sten som också kom från Marieberg. Carl Eric avled i Vänge 1788, 52 år gammal.

På Mariebergs fajanser finns inga "CE"-signaturer. Det är förklarligt om han övergått till att bli verkets övergesäll för formarna och drejarna och skulle vara den som bl a hade uppsikt över lärpojarna. Men är det verkligen samma man som först är målare och sedan blir verkgesäll för en annan del av tillverkningen? En möjlig parallell kan vara en av Carl Erics målarkollegor från 1773, Petter Lindh, som tycks ha bytt verksamhetsområde ungefär samtidigt. Jag har nyligen gått igenom en arkivhandling som redovisar rågodstillverkningen vid Rörstrand, "Formar- och Drejarbok för Året 1776". Här återfinns en Petter Lindh som stenporslinformare. Att han också hade arbetat med att dekorera föremålen kan utläsas av en notis i liggaren. I samband med summeringen av Lindhs ersättning i december anmärks att sidan 96 i "Målareboken" skall räknas ihop med det formade gods han får betalt för. Signaturen "CE" återfinns däremot på en del fajanser tillverkade vid den lilla fajansfabriken i Vänge. Här arbetade också hans son Carl Petter Löfström 1787-1791. Från Vänge finns både "CP"- och "CPL"-signerade fajanser. Vängefabrikens arbetsstyrka är så pass väldokumenterad att det är bara att konstatera att sonen Carl Petter använde sig av båda sätten att signera under en relativt kort tidsrymd. Mycket tyder alltså på att fajansmålarna inte var särskilt konsekventa i sitt sätt att signera.

Men föremålen själva då – titta på framsidan och inte bara på baksidan invänder kanske någon. Dekorerna var ofta ritade av kända konstnärer och motiven anpassades till de olika föremålstyperna av målarna. Mönsterskydd förekom ännu inte och populära mönster kopierades friskt vid olika bruk. I vissa fall kan man helt klart urskilja en bestämd målares penselföring i motiven. Men många gånger är målaren så trogen sin förlaga att om man jämför två ungefär samtidigt tillkomna föremål med samma sorts dekor så kan man lätt förledas att tro att det här måste vara en och samma målares verk tills baksidan ger svaret – men inte alltid hela svaret.